

Εμμανουέλ Λεβινάς

ΠΑΟΥΛ ΤΣΕΛΑΝ: ΑΠΟ ΤΟ ΕΙΝΑΙ ΣΤΟ ΆΛΛΟ

Μετάφραση: Δημήτρης Έλευθεράκης
Θεώρηση μετάφρασης: Εύσταθιος Γιαννής

στόν Paul Ricoeur

alles ist weniger, als es ist, alles ist mehr.
Paul Celan

Πρός τό άλλο

Δέν βλέπω διαφορά, γράφει ό Πάουλ Τσελάν στόν Χάνς Μπέντερ, άνάμεσα σέ μια χειραψία κι ἔνα ποίημα. Ίδου λοιπόν τό ποίημα, περατωμένη γλώσσα, άναχθεῖσα στό ἐπίπεδο ἐνός ἐπιφωνήματος, μιᾶς ἔκφρασης τόσο λίγο ἀρθρωμένης ὅσο κι ἔνα νεῦμα, ὅσο κι ἔνα σημεῖο πρός τόν πλησίον! Σημεῖο τίνος πράγματος; ζωῆς; συμπάθειας; συνενοχῆς; Ἡ σημεῖο τοῦ τίποτα, ἡ τῆς συνενοχῆς γιά τό τίποτα: λέγειν δίχως λεγόμενο. Ἡ σημεῖο τό ὅποιο εἶναι τό ἴδιο του τό σημαινόμενο: τό ὑποκείμενο σημαίνει αὐτή τήν παροχή σημείου, σέ βαθμό πού νά ἀποβαίνει ἔξολοκλήρου σημεῖο. Στοιχειώδης ἐπικοινωνία χωρίς ἀποκάλυψη, τραυλίζουσα νηπιακότητα τοῦ λόγου, ἀδέξια παρείσδυση στό περίφημο γλώσσα πού ὅμιλει, στό περίφημο *die Sprache spricht*, εἰσόδος ζητιάνου στόν οίκο τοῦ εἶναι.

Συμβαίνει ό Πάουλ Τσελάν –τόν ὅποιο ό Χάιντεγγερ μπόρεσε ὥστόσο νά ἔξυμνήσει σέ μια ἀπό τίς διαμονές τοῦ πρώτου στή Γερμανία¹ – νά μᾶς μιλᾶ γιά τήν ἀδυναμία του νά κατανοήσει μιά γλώσσα ἡ ὅποια ἐγκαθιστᾶ τόν κόσμο μέσα στό εἶναι, σημαίνουσα ὅπως ἡ λάμψη τῆς φύσης τῶν προσωκρατικῶν· καθόσον ό Τσελάν συγκρίνει μέ τή γλώσσα μιά ὅμορφη διαδρομή στό βουνό ὅπου στ' ἀριστερά ἀνθίζει ό κρίνος, ἀνθίζει ἄγριος, ἀνθίζει ὅπως πουθενά ἄλλοϋ, καί δεξιά ὁρθώνεται τό φυτό καμπανούλα, καί ό *Dianthus Superbus*, τό θαυμάσιο γαρίφαλο, ὑψώνεται ἐκεῖ δίπλα... γλώσσα ὅχι γιά σένα, λέω, οὔτε γιά μένα— μιά δέναη γλώσσα, δίχως Ἐγώ καί δίχως Ἐσύ, μονάχα Ἐκείνος, καταλαβαίνεις, ἀπλῶς Ἐκείνη, τίποτ' ἄλλο². Γλώσσα τοῦ ούδετερου.

1. Καθεμιά ἀπό αὐτές τίς ἐπισκέψεις τόν ἄλλαξε [τόν Χάιντεγγερ] βαθιά, σύμφωνα μέ μια ἀδιαμφισβήτητη μαρτυρία πού ἔλαβα μέ αὐτά ἀκρίβως τά λόγια.

2. *Entretien dans la montagne*, μτφρ. John E. Jackson καί André du Bouchet, Fata Morgana 1996, σ. 30.

Συμβαίνει, λοιπόν, γιά τόν Τσελάν τό ποίημα νά τιθεται ακριψως σ εκεινο τό προ-συντακτικό καί προ-λογικό (ὅπως συμβαίνει κατ' ἀκρίβειαν σήμερα!) ἀλλά καί προ-αποκαλυπτικό ἐπίπεδο: στή στιγμή τοῦ καθαροῦ ἀγγίγματος, τῆς καθαρῆς ἐπαφῆς, τῆς ύφαρπαγῆς, τοῦ σφιξίματος, πού εἶναι, ἵσως, ἔνας τρόπος νά προσφέρεις μέχρι καί τό χέρι πού προσφέρει. Γλώσσα τῆς ἐγγύτητας γιά χάρη τής ἐγγύτητας, παλαιότερη ἀπό ἐκείνη τῆς ἀλήθειας τοῦ εἶναι –τήν ὅποια πιθανώς φέρει καί στηρίζει –πρώτη γλώσσα, ἀπάντηση πρίν τό ἐρώτημα, εύθυνη γιά τόν πλησίον³, καθιστώντας δυνατό, χάρη στό γιά τόν ἄλλο, ὄλοκληρο τό θαῦμα τοῦ δίδειν.

Τό ποίημα πηγαίνει κατευθείαν ἐνώπιον τοῦ «ἄλλου», τόν ὅποιο ὑποθέτει ὡς δυνάμενο νά προσεγγισθεί, νά εἶναι ἀπαγκιστρωμένος –έλευθερωμένος– ἀδειος, ἵσως... Γύρω ἀπό αὐτή τήν πρόταση τοῦ Μεσημβρινού⁴ δομεῖται ἔνα κείμενο, ὅπου ό Τσελάν παραδίδει ἐκείνο τό ὅποιο ἀντιλαμβάνεται γιά τήν ποιητική του πράξη. Κείμενο ἐλλειπτικό, ὑπαινικτικό, διακόπτεται διαρκῶς γιά νά ἀφήσει νά διέλθει μέσα ἀπό τίς ἐγκοπές του ἡ ἄλλη του φωνῆς, ὡς ἔαν νά υπερτίθενται δύο ἡ περισσότεροι λόγοι, μέ μια παράξενη συνοχή πού δέν εἶναι ἐκείνη τοῦ διαλόγου, ἀλλά ἔχυφαίνεται ἐν ἀναφορᾷ πρός ἔνα ἀντίθετο σημεῖο, τό ὅποιο συνιστᾶ –παρ' ὅλη τήν ἄμεση μελωδική τους ἐνότητα— τό ύφαδι τῶν ποιημάτων του. «Ομως οἱ πάλλουσες διατυπώσεις τοῦ Μεσημβρινοῦ χρήζουν ἐρμηνείας.

Τό ποίημα κατευθύνεται πρός τόν ἄλλο. Εύχεται νά τόν συναντήσει ἐλεύθερωμένο καί κενό. Τό μοναχικό ἔργο τοῦ ποιητῆ πού σμιλεύει τό πολύτιμο ύλικό τῶν λέξεων⁵ εἶναι ἡ πράξη ἀποκάλυψης ἐνός κατέναντι. Τό ποίημα γίνεται συνομιλία –συχνά εἶναι μιά συνομιλία ἀπελπισμένη⁶,... συναντήσεις, δρόμοι μιδς φωνῆς πρός ἔνα ἐσύ πού ἐπαγρυπνεῖ⁷ –οἱ κατηγορίες τοῦ Buber!⁸ Θά ἡταν τόσο

3. [Μία ἀπό τίς βασικές θέσεις τοῦ Λεβινάς, ἡ ἀπόλυτη καί χωρίς προϋποθέσεις εύθυνη γιά τόν ἄλλο ἀνθρώπο· βλ. Σταύρος Ζουμπουλάκης, «Προλεγόμενα» στίς Τέσσερις ταλμουδικές μελέτες, Πόλις, Αθήνα 1995. (Σ.τ.Μ.)]

4. *Le méridien*, Fata Morgana, μτφρ. André du Bouchet, σ. 30.

5. Χειρωναξία, γράφει ό Τσελάν στόν Χάνς Μπέντερ.

6. *Le méridien*, σ. 34.

7. «Ο.π., σ. 40.

8. [Βλ. Martin Buber, *Τό πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου*, μτφρ. Χαράλαμπος Ἀποστολόπουλος, Γνώση, Αθήνα 1987, σ. 85: «Ἡ ἀνθρώπινη ζωή ἐγγίζει τήν ἀπολυτότητα μέ τόν διαλογικό τῆς χαρακτήρα, γιατί ὁ ἀνθρώπος, παρ' ὅλη τήν μοναδικότητά του, δέν μπορεῖ ποτέ, κατά τίς καταδύσεις του στόν ἐσωτερικό του βυθό, νά βρει ἔνα Εἶναι πού νά ἔχει καθαυτό πληρότητα καί νά ἀπτεται ἔτσι τοῦ Ἀπολύτου· ὁ ἀνθρώπος μπορεῖ νά καταστεῖ πλήρης ὅχι μέ μιάν δρισμένη σχέση πρός τόν έαυτό του, ἀλλά μόνο μέ μιάν δρισμένη σχέση πρός ἔναν ἄλλον έαυτό. Ἰσως τοῦτος ό ἄλλος έαυτός νά εἶναι περιορισμένος καί ἐξαρτημένος ὅπως καί ό δικός του έαυτός, ἐντούτοις ἀπό κοινού θά ἀποκτήσουν ἐμπειρία τοῦ Ἀπεριόριστου καί Ἀπόλυτου. Ο Heidegger ἀποστρέφεται ὅχι τήν σχέση ἀπλῶς πρός κάποιο θεῖο Ἀπόλυτο, ἀλλά ἐπίσης καί τήν σχέση κατά τήν ὅποια ὁ ἀνθρώπος ἀποκτᾶ ἐμπειρία κάποιου ἄλλου ὅτι ό, τι ό, ιδιος σέ μια διάσταση ἀπόλυτη, γνωρίζοντας ἔτσι τό Ἀπόλυτο. Ή «ὕπαρξη» τοῦ Heidegger εἶναι μιά υπαρξη τοῦ μονολόγου». (Σ. τ. Μ.)]

προτιμότερες από τήν τόσο πνευματώδη ἐξήγηση που κατέρχεται κυριαρχική ἐπάνω στόν Χαίντερλιν, τόν Τράκλ και τόν Ρίλκε από τό μυστηριώδες *Schwarzwald*⁹ γιά νά παρουσιάσει τήν ποίηση ώς ἔκεινο που διανοίγει τόν κόσμο και ώς τόν χώρο μεταξύ γῆς και ούρανοῦ; Θά ἦταν προτιμότερες από τήν ἀποθήκευση τών δομῶν μέσα στό ἀστρικό διάστημα τής Ἀντικειμενικότητας, τήν ἀβεβαιότητα τής ὅποιας οι ποιητές αἰσθάνονται μετά βίας στό Παρίσι, τήν καλή ἡ κακή τύχη τοῦ στοιβάγματος, ἐνῶ ἀνήκουν μέ όλο τους τό εἶναι στήν ἀντικειμενικότητα τών δομῶν αὐτῶν; Ποιητικές τής πρωτοπορίας ὅπου ὁ ποιητής δέν ἔχει προσωπικό πεπρωμένο. Τούς εἶναι προτιμότερος ὁ Μπούμπερ χωρίς ἀμφιβολία. Τό προσωπικό θά εἶναι ἡ ποίηση τοῦ ποιήματος:... τό ποίημα μιλᾶ! Γιά τήν ἡμερομηνία που εἶναι δική του... γιά τή μοναδική περίσταση που τό ἀφορᾶ¹⁰. Τό προσωπικό: ἀπό ἐμένα στόν ἄλλο. Ἀλλά ἡ ἀσθμαίνουσα σκέψη τοῦ Τσελάν – ὁ ὄποιος τολμᾶ νά παραπέμψει στόν Μαλεμπράνς μέ βάση ἔνα κείμενο τοῦ Βάλτερ Μπένγιαμιν γιά τόν Κάφκα και τόν Πασκάλ, μέ βάση τόν Λεών Σεστώβ – δέν ὑπακούει σέ κανέναν κανόνα. Πρέπει νά τόν ἀκούσουμε πιό προσεκτικά: τό ποίημα που μιλᾶ γιά μένα, μιλᾶ γιά αὐτό που ἀφορᾶ ἔναν ἄλλον, τελείως ἄλλον· ἥδη μιλᾶ μέ κάποιον ἄλλο, μέ ἔναν ἄλλον που θά 'ταν μάλιστα κοντινός... πηγαίνει μεμιᾶς ἐνώπιον αύτοῦ τοῦ «ἔτερου»¹¹, ἥδη είμαστε μακριά –ξω, ἥδη στό φῶς τής οὐτοπίας¹²... ἡ ποίηση, προπορεύεται ἡμῶν. Ἀγνοεῖ τούς σταθμούς μας¹³.

Ἡ ὑπερβατικότητα

Ἡ κίνηση που περιγράφηκε μέ αὐτόν τόν τρόπο μεταβαίνει ἀπό τόν τόπο στόν μή τόπο, ἀπό τό ἐδῶ στήν οὐτοπία. Στό δοκίμιο του γιά τό ποίημα εἶναι ἐμφανές ὅτι ὁ Τσελάν ἀποπειράται νά στοχαστεῖ τήν ὑπερβατικότητα¹⁴. Ἡ ποί-

9. ΓΟ Μέλανας Δρυμός, τόπος κατοικίας τοῦ Χάιντεγγερ (Σ. τ. Μ.).]

10. *Le méridiens*, σ. 30.

11. "Ο.π., σ. 30-31.

12. "Ο.π., σ. 35.

13. "Ο.π., σ. 24.

14. Υπερβατικότητα μέσω τής ποίησης –εἶναι σοβαρό; Ἀποτελεῖ ἐξάλλου ἔνα χαρακτηριστικό τοῦ μοντέρνου πνεύματος ἡ τοῦ μοντέρνου ὄρθολογισμοῦ: πλάι στήν μαθηματικοποίηση τών γεγονότων, ύψωνοντάς τα στό ἐπίπεδο τών μορφῶν, –ό σχηματισμός (*schematismus*), μέ τήν καντιανή σημασία τοῦ ὄρου, τών νοητῶν μέσω τοῦ ὑποβιβασμοῦ τους στά αἰσθητά. Ἐπαλθευμένες μέσα στό συγκεκριμένο, τό μή καθαρό, οι ἐπίσημες και καθαρέες ἔννοιες ἥκούν (ἥ στοχάζονται) διαφορετικά και ἀποκτοῦν νέες σημασίες. Ἡ ἐκθεση τών κατηγοριῶν τής κατανόησης ἐντός τοῦ χρόνου περιόρισε τά δικαιώματα τοῦ λόγου, ἀλλά και ἀποκάλυψε μά φυσική στή βάση τής μαθηματικής λογικής: ἡ ἀφηρημένη ἰδέα τής ούσιας ἔγινε ἡ ἀρχή τής σταθερότητας τής μάζας και ἡ κενή ἰδέα τής κοινότητας ἔγινε ἡ ἀρχή τής ἀμοιβαίας διάδρασης. –Στόν Χέγκελ, τά σχήματα τής διαλεκτικῆς δέν διαγράφονται ἐντονα διαλαμβάνοντας ἔναν ρόλο μέσα στήν ιστορία τής ἀνθρωπότητας; –Ἡ φαινομενολογία τοῦ Χούσσερλ δέν ἀποτελεῖ ἔναν τρόπο σχηματοποίησης τοῦ πραγματικοῦ ἐντός τών ἀνύπτων διαλόγων τηής αἰσθητής ὑποκειμενικότητας; "Οπως ἡ τυπική λογική ἀναφέρεται στήν

ηση: μεταστροφή σέ ἀπειρό τής καθαρῆς θνητότητας και τοῦ νεκροῦ γράμματος¹⁵. Τό παράδοξο δέν βρίσκεται μόνο στήν αἰώνια περιπέτεια ἐνός νεκροῦ γράμματος· βρίσκεται στήν ἀντινομία ἐντός τής ὅποιας ἀναπτύσσεται ἡ ἴδια ἡ ἔννοια τής ὑπερβατικότητας –ἄλμα πάνω ἀπ' τήν ἀβυσσο πού ἀνοίγεται στό εἶναι στήν ὅποια ἡ ἴδια ἡ ταυτότητα τοῦ ἄλτη ἐπιβάλλει μά διάψευση. Δέν ὄφελει νά πεθάνει κανείς γιά νά ὑπερβεῖ, ἐνάντια στή φύση και στό ἴδιο τό εἶναι; Ἡ νά ἐπιχειρήσει και τήν ἴδια στιγμή νά μήν ἐπιχειρήσει τό ἄλμα; Υπό τόν ὄρο βέβαια ὅτι τό ποίημα ἐπιτρέπει στό ἐγώ νά διαχωριστεῖ ἀπό τόν ἐσυτό του. Μέ τά λόγια τοῦ Τσελάν: νά ἀνακαλύψει ἔναν τόπο ὅπου τό πρόσωπο, ἐν τή συλλήψει τοῦ ἐγώ –οἰονεί ἔνο πρός ἐσυτό – ἐλευθερώνεται¹⁶. Ὑπό τόν ὄρο ὅτι τό ποίημα, πού πηγαίνει πρός τόν ἄλλο στραμμένο, ἐνώπιον ἐσυτοῦ –ἀναβάλλει τήν ἔκστασή του, βαραίνει στό μεταξύ – μέ τήν τόσο ἀμφίσημη ὄρολογία τοῦ Τσελάν, ἐπιμένει στά δρια τοῦ ἐσυτοῦ. Ὑπό τόν ὄρο ὅτι τό ποίημα, προκειμένου νά διαρκέσει, ἀναβάλλει τήν ὀξυδέρκειά του –μέ τά λόγια τοῦ Τσελάν... ἀκυρώνει ἐσυτό... ἀναφέρεται ἀκατάπαυστα, προκειμένου νά διαρκεῖ ἀπό τό Ἡδη-πλέον του στό Ἀεί-ἀκόμη του. Ἀλλά γι' αὐτό τό Ἀεί-ἀκόμη, ὁ ποιητής δέ διατηρεῖ στό πέρασμα πρός τόν ἄλλο τήν ἀλαζονική κυριαρχία τοῦ δημιουργοῦ. Μέ τά λόγια τοῦ Τσελάν: ὁ ποιητής ὁμιλεῖ ὑπό τή γνωνία μείωσης τής ὑπαρξής του, τή γνωνία ἀπόκλισης ὅπου ἀναγγέλλεται τό δημιουργημα... ἐκεῖνος πού τό γράφει (ἐκεῖνος πού γράφει τό ποίημα) ἀποδεικνύεται ἀφερωμένος σέ αὐτό¹⁷. Περίεργη ἀπο-ουσιοποίηση τοῦ Ἐγώ! Νά ἀποβεῖς ἐξολοκλήρου σημείο, ίσως εἶναι αὐτό¹⁸. Ἀκύρωση

συγκεκριμενοποίηση τής ὑποκειμενικότητας, ὁ κόσμος τής ἀντίληψης και τής ιστορίας, ἐντός τής ἀντικειμενικότητάς του, κατηγορεῖται γιά ἀφάρεση – ἐάν ὅχι γιά φορμαλισμό – και μετατρέπεται στό νῆμα πού ὁδηγεῖ στήν ἀνακαλύψη τών ὄριζόντων τοῦ νοήματος, ὅπου θά σημάνει μέ πραγματική σημασία. Διαβάζοντας τό πρόσφατο και πολύ περιέργο και ὡραίο ἐργο γιά τήν Ψύχωση τοῦ Alphonse de Waelhens, γιά τόν ὄποιο οὔτε ὁ Χούσσερλ οὔτε ὁ Χάιντεγγερ δέν ἔχουν μυστικά, ἀποκομίσαμε τήν ἐντύπωση ὅτι ὁ φρούδισμός δέν κάνει τίποτε ἄλλο παρά νά μετατρέπει τό φαινομενολογικό αἰσθητό, τό ὄποιο εἶναι ἀκόμη λογικό ἡ καθαρό ἐντός τών εικόνων του, τών ἀντιθέσεών του, τών συγκλίσεών του και τών ἐπαναλήψεών του, σέ ἔνα εἶδος τελικής αἰσθητικότητας, ὅπου ἡ διαφορά τών φύλων καθορίζει συγκεκριμένα τίς πιθανότητες ἐνός σηματισμοῦ, χωρίς τόν ὄποιο οι αἰσθητές σημασιοδοτήσεις θά παρέμεναν τόσο ἀφηρημένες ὅσο και ἡ ἰδέα τής αἰτίας ἐκτός τής χρονικής διαδοχῆς πρίν ἀπό τήν Κρητική τοῦ Καθαροῦ Λόγου. Ἔνα ὀλόκληρο δράμα ἐνεδρεύει μέσα στούς συνδυασμούς τών μαθηματικών και τό παιχνίδι τών καθαρών ἔννοιών τοῦ μαθηματικοῦ. Ἡ κρητική τοῦ καθαροῦ λόγου συνεχίζεται!

15. *Le méridiens*, σ. 39. [Ἡ φράση τοῦ Τσελάν εἶναι «*diese Unendlichspprechung von lauter Sterblichkeit und Umsonst*»· ὁ Λεβινάς παραθέτει τή γαλλική μετάφραση τοῦ Ἀντρέ ντύ Μπουσέ, ἡ ὅποια ἔχει ώς ἔξης: «*conversion enfin de la mortalité pure et la lettre morte*». (Σ.τ.Μ.)].

16. "Ο.π., σ. 26.

17. "Ο.π., σ. 32-33.

18. Ἡ Simone Weil εἶναι σέ θέση νά γράψει: «Πατέρα, διαχώρισε αὐτό τό σῶμα και αὐτή τήν ψυχή ἀπό μένα γιά νά φτιάξεις ἀπό αὐτά πράγματα δικά σου, και μήν ἀφήσεις τίποτε ἀπό μένα αἰώνια ἐκτός ἀπό αὐτόν τόν διαχωρισμό».

άλλες άνοησίες, γράφει έπισης ό Τσελάν στόν Χάνς Μπέντερ. Σημείο πρός τόν άλλο, χειραψία, λέγειν δίκως λεγόμενο, πράγματα σημαντικά λόγω τής ύποχωρησής τους, λόγω τῆς κλήσης τους μᾶλλον παρά λόγω τοῦ μηνύματός τους· σημαντικά λόγω τῆς προσοχῆς τους! Προσοχή σάν αγνή προσευχή τῆς ψυχῆς, γιά τήν όποια μιλᾶ ό Μαλεμπράνς μέ τόσους ἀπροσδόκητους ἀπόηχους ὑπό τήν πένα τοῦ Βάλτερ Μπένγιαμιν: ἀκραία δεκτικότητα, ἀλλά καὶ ἀκραίο δόσιμο· προσοχή –τρόπος συνείδησης χωρίς περισπασμό, δηλαδή χωρίς δυνατότητα ἀπόδρασης μέσα ἀπό σκοτεινά ύπόγεια περάσματα· ἀπλετο φῶς πού ρίχνεται ὅχι γιά νά φωτίσει τίς ἵδεες, μά γιά νά ἀποτρέψει τήν ύπεκφυγή· πρώτη σημασία τῆς ἀγρύπνιας πού εἶναι ἡ συνείδηση –εὐθύτητα τῆς εὐθύνης πρίν ἀπό τό φανέρωμα τῶν μορφῶν, τῶν εἰκόνων, τῶν πραγμάτων.

Τά πράγματα βέβαια θά ἐμφανιστοῦν –τό λεγόμενο αύτοῦ τοῦ ποιητικοῦ λέγειν· ἀλλά μέσα στήν κίνηση πού τά κατευθύνει πρός τόν άλλο, ως μορφές αὐτῆς τῆς κίνησης. Τό κάθε πράγμα, τό κάθε εἶναι, καθώς ὀδεύει πρός τό ἄλλο, θά εἶναι μορφή, γιά τό ποίημα, αύτοῦ τοῦ ἀλλου... γύρω ἀπό τό ἐγώ πού τό καλεῖ καὶ τό κατονομάζει μπορεῖ νά μαζευτεῖ. Ή φυγόκεντρος δύναμή του «γιά τό ἄλλο» μπορεῖ νά εἶναι ὁ κινητήριος ἄξονας τοῦ εἶναι; Ή διάρρηξή του; Η τό νόημά του; Τό γεγονός τοῦ ὄμιλειν στόν άλλο –τό ποίημα– προηγεῖται ἀπό κάθε θεματοποίηση· σέ αὐτό τό γεγονός οἱ ἰδιότητες συγκεντρώνονται σέ πράγματα: ὅμως τό ποίημα ἀφήνει ἔτσι στό πραγματικό τήν ἐτερότητα πού τοῦ ἀποσπά ἡ καθαρή φαντασία, παρακρατεῖ στόν ἄλλο ἔνα ψήγμα τῆς ἀλήθειας του: τόν χρόνο τοῦ ἄλλου¹⁹.

Ἐξοδος πρός τόν άλλο ἀνθρώπο, εἶναι πράγματι ἔξοδος; Ἐνα βήμα ἔξω ἀπό τό ἀνθρώπινο, νά φέρεσαι μέσα σέ μιά σφαίρα πού κατευθύνεται πρός τό ἀνθρώπινο, ἀλλά ἐκκεντρική²⁰. Σάν νά ἥταν ἡ ἀνθρωπότητα ἔνα γένος πού ἐπιτρέπει στό ἐσωτερικό τοῦ λογικοῦ τοῦ χώρου –τῆς ἔκτασής του– ἔνα ἀπόλυτο ρῆγμα, σάν νά ύπερβαίνουμε τό ἀνθρώπινο πηγαίνοντας πρός τόν άλλο ἀνθρώπο, πρός τήν ούτοπια. Καί σάν νά μήν ἥταν ἡ ούτοπια τό ὄνειρο καὶ ὁ κλῆρος μιᾶς καταραμένης περιπλάνησης, ἀλλά τό ξέφωτο μές στό ὄποιο ὁ ἀνθρώπος δείχνεται: ...φῶς τῆς ούτοπιας... Καί ὁ ἀνθρώπος; Καί τό δημιούργημα; Σέ τέτοιο φῶς²¹.

Στό φῶς τῆς ούτοπιας

Αύτό τό ἀσύνθετες ἔξω δέν ἀποτελεῖ ἔνα ἀλλο τοπίο. Πέραν τοῦ ἀπλῶς ξένου τῆς τέχνης καὶ τοῦ ἀνοίγματος στό εἶναι τοῦ ὄντος²², τό ποίημα κάνει

19. "Ο.π., σ. 35.

20. "Ο.π., σ. 19-20.

21. "Ο.π., σ. 37.

22. *Doch Kunst ist Erfahrung des Seins des Seienden*, Heidegger, *Einführung in die Metaphysik*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag 1953, σ. 101.

παράξενο καὶ πιό ξένο ἀπό τόν ἄλλο ἀνθρώπο καὶ εἶναι μέσα στό φῶς τῆς ούτοπιας πού φανερώνεται ό ἀνθρωπος. Ἐξω ἀπό κάθε ρίζωμα καὶ κάθε ἐγκατοίκηση· ἀπουσία πατρίδας ως αὐθεντικότητα!

Ἄλλα ἡ ἐκπληξη αὐτῆς περιπέτειας, ὅπου τό ἐγώ ἀφοσιώνεται στόν ἄλλο μέσα στόν μή τόπο, εἶναι ἡ ἐπιστροφή. Ὁχι μέ ἀφετηρία τήν ἀπάντηση ἐκείνου πού ἐρωτᾶται, ἀλλά ἀπό τήν κυκλικότητα αὐτῆς τῆς κίνησης χωρίς ἐπιστροφή, αὐτῆς τῆς τέλειας διαδρομῆς, αύτοῦ τοῦ μεσημβρινοῦ, πού στήν τελικότητά του δίκως τέλος, περιγράφει τό ποίημα. Ὡς ἔάν πηγαίνοντας πρός τόν ἄλλο συναντοῦσα τόν ἑαυτό μου καὶ ρίζωνα σέ μιά γη, γενέθλια στό ἔξης, ἀπαλλαγμένος ἀπ' ὅλο τό βάρος τῆς ταυτότητάς μου. Μία γενέθλια γῆ πού δέν ὄφείλει τίποτε στήν ἐνρίζωση, τίποτε στήν πρώτη κατοχή· γενέθλια γῆ πού δέν ὄφείλει τίποτε στή γέννηση. Γενέθλια γῆ ἡ γῆ τῆς ἐπαγγελίας; Ξερνάει τούς κατοίκους της ὅταν λησμονοῦν τήν κυκλική πορεία πού τούς κατέστησε οἰκεία αὐτή τή γῆ, καὶ τίς περιπλανήσεις τους πού δέν ἥταν γιά τήν ἐκτόπιση, πού ἥταν ἀπο-ειδωλοποίηση; Ἀλλά ἡ ἐγκατοίκηση πού δικαιώνεται ἀπό τήν κίνηση πρός τόν ἄλλο εἶναι ἐβραϊκής ούσιας.

Ο Τσελάν δέν ἀναφέρεται στόν ίουδαϊσμό ως μιά γραφική ἰδιαιτερότητα ἡ ως ἔνα οἰκογενειακό φολκλόρ. Ἀναμφίβολα τό Πάθος τοῦ Ἰσραήλ ὑπό τόν Χίτλερ –θέμα τῶν εἴκοσι σελίδων τοῦ «*Strette*» στό Στρέττα, Θρήνο τῶν Θρήνων, ὑποδειγματικά μεταφρασμένο ἀπό τόν Ζάν Νταΐβ –είχε, γιά τόν ποιητή, σημασία δίκως πολλά-πολλά γιά ὅλη τήν ἀνθρωπότητα, τής ὄποιας ό ίουδαισμός ἀποτελεῖ μιά ἀκραία δυνατότητα –ἡ ἀ-δυνατότητα– ρήγμα στήν ἀφέλεια τοῦ ἀγγελιαφόρου, τοῦ κίρυκα ἡ τοῦ ποιμένα τοῦ εἶναι. Διάρρηξή τοῦ κόσμου πού προσφέρει ὄχι τόπο διαμονῆς, ἀλλά, γιά νά περάσει ἡ νύχτα, πέτρες ἐπάνω στίς ὄποιες κτυπά ἡ ράβδος τοῦ πλάνητα ἀντηχώντας σέ μιά μεταλλική γλώσσα. Ἀύπνια στό κρεβάτι τοῦ εἶναι, ὅπου εἶναι ἀδύνατο νά κουλουριστεῖ κανείς καὶ νά λησμονήσει τόν ἑαυτό του. Ἐξορία ἔξω ἀπό τήν κοσμικότητα τοῦ κόσμου, γυμνότητα ἐκείνου πού δέχεται ὅτι κατέχει· ἀναισθησία στή φύση... γιατί ὁ Ἐβραῖος, ὅπως τό ζέρει, τί κατέχει πού τοῦ ἀνήκει πραγματικά, πού δέν εἶναι δανεικό ἡ δανεισμένο, ούδεποτε δοσμένο πίσω; Νά 'μαστε πάλι στό βουνό ἀνάμεσα στόν κρίνο καὶ τήν καμπανούλα. Δυό Ἐβραῖοι βρίσκονται ἐκεῖ ἡ ἔνας Ἐβραῖος μόνος του τραγικά δικασμένος μέ τόν ἑαυτό του. Μά ἐκεῖνοι, δισεξάδελφοι, δέν ἔχουν μάτια ἡ, πιό συγκεκριμένα, στά μάτια τους ἔνα πέπλο σκεπάζει τήν ἐμφάνιση ὅλων τῶν εἰκόνων, ἐπειδή ὁ Ἐβραῖος καὶ ἡ φύση ἥταν ἀνέκαθεν δυό, ὅπως καὶ σήμερα, ὅπως ἐδῶ φτωχέ μου κρίνε, φτωχή καμπανούλα... δέν στέκεστε ὅρθια, δέν ἀνθίζετε καὶ ὁ Ἰούλιος δέν εἶναι Ἰούλιος. Κι αὐτά τά βουνά μέ τόν ἐντυπωσιακό ὅγκο τους; Τί συμβαίνει μ' αύτά τά βουνά γιά τά ὄποια ό Χέγκελ μέ ύποταγή καὶ ἐλευθερία ἐλεγε «ἔτσι εἶναι»; Γράφει ό Τσελάν: Ή γῆ ἀναδιπλώθηκε στά ἄνω, ἀναδιπλώθηκε μιά καὶ δύο καὶ τρεῖς φορές, καὶ εἶναι ἀνοικτή στό μέσον, καὶ στό μέσον ύπάρχει νερό, καὶ τό νερό εἶναι πράσινο καὶ τό πράσινο εἶναι

΄Υπεράνω καί ἐπέκεινα ἀπ' αὐτή τή σιωπή καί τήν ἀσημαντότητα μιᾶς ἀναδίπλωσης τῆς γῆς πού ὄνομάζεται βουνό, καί προκειμένου νά διακοπεῖ ὁ Θόρυβος τῆς ράβδου πού κτυπά τήν πέτρα καί ὁ ἀντίλαος αὐτοῦ τοῦ κτύπου στίς βουνοπλαγιές εἶναι ἀναγκαῖος –ἐνάντια στή γλώσσα πού εἶναι ἐδῶ σέ χρήση— ἔνας ἀληθινός λόγος.

Γιά τόν Τσελάν ἐπίσης –σ' ἔναν κόσμο πού ὁ Μαλλαρμέ δέν θά μποροῦσε νά υποψιαστεῖ ώστόσο— τό ποίημα εἶναι ἡ κατεξοχήν πνευματική πράξη. Μία πράξη ταυτόχρονα ἀναπόφευκτη καί ἀδύνατη ἐξαιτίας ἐνός ἀπόλυτου ποιήματος πού δέν δέν ὑπάρχει. Τό ἀπόλυτο ποίημα δέν ἀρθρώνει γιά τό νόημα τοῦ εἶναι, δέν εἶναι μιά παραλλαγή τοῦ *dichterisch wohnet der Mensch auf dieser Erde* τοῦ Holderlin²⁴. Ἀρθρώνει γιά τήν ἀποστασία κάθε διάστασης, κατευθύνεται πρός τήν ούτοπία, στόν ἀδύνατο δρόμο τοῦ Ἀδυνάτου²⁵. Λιγότερο καί περισσότερο ἀπό τό εἶναι. Τό ἀπόλυτο ποίημα —οἷι αὐτό ὁπωσδήποτε δέν ὑπάρχει, δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει²⁶. Ἐπικαλεῖται ὁ Τσελάν τήν ἰδεατότητα τοῦ μή δυνάμενου νά πραγματωθεῖ; Περιττή καί εὔκολη ἔρμηνεία πού θά ἦταν δύσκολο νά τοῦ ἀποδοθεῖ. Δέν προτείνει μᾶλλον μιά τροπικότητα διαφορετική ἀπό ἐκεῖνες πού ἐγκαθιδρύονται ἀνάμεσα στά ὅρια τοῦ εἶναι καί τοῦ μή εἶναι; Δέν προτείνει τήν ἴδια τήν ποίηση ως μιά πρωτάκουστη τροπικότητα τοῦ ἄλλως τοῦ εἶναι (*autrement qu' être*). Ὁ Μεσημβρινός —καθ' ὁμοίωσιν τοῦ λόγου— ἄσυλος, ἀλλά γήινος²⁷. Μέ ἀπαρχή κάθε ποίημα χωρίς οίηση... αὐτό τό ἀρχικό ἐρώτημα, αὐτή ἡ ἀνήκουστη οίηση²⁸. Τό ἀναπόφευκτο: ἡ διακοπή τῆς παιγνιώδους τάξης τοῦ ὥραίου καί τό παιχνιδιοῦ τῶν ἐννοιῶν καί τοῦ παιχνιδιοῦ τοῦ κόσμου· διερώτηση τοῦ Ἀλλου, ἀναζήτηση τοῦ Ἀλλου. Μιά ἀναζήτηση πού ἀφιερώνεται ως ποίημα στόν ἄλλο: ἔνα ἄσμα ὑψώνεται μέσα στή δωρεά, μέσα στό «ὁ ἔνας γιά τόν ἄλλο», μέσα στήν ἴδια τή σήμανση τῆς σημασίας. Σημασίας ἀρχαιότερης ἀπό τήν ὄντολογία καί τόν στοχασμό τοῦ εἶναι, καί πού προϋποθέτουν νά γνώση καί ἡ ἐπιθυμία, ἡ φιλοσοφία καί ἡ λίμπιντο.

[«De l' être à l' autre» ἀπό τό *Noms propres*, Fata Morgana, Montpellier 1976.]

23. *Entretien dans la montagne*, σ. 16.

24. [«Ποιητικά κατοικεῖ ὁ ἀνθρωπος ἐπάνω σέ αὐτή τή γῆ». Βλ. τό κείμενο τοῦ Heidegger, *Hölderlin und das Wesen der Dichtung*: ἐλληνική μετάφραση, ‘Ο Χαιλντερλιν καί ἡ ούσια τῆς ποίησης, μτφ. Θεόδωρος Ἀδραστος, Υπερίω, Θεσσαλονίκη 1997. Σέ αὐτό τό σημεῖο, ὅπως καί παραπάνω, ὁ Λεβινάς ἀντίτιθεται στήν χαϊντεγγεριανή ἀνάγνωση τοῦ Χαιλντερλιν.]

25. *Le méridien*, ὥ.π., σ. 43.

26. “Ο.π., σ. 36.

27. “Ο.π., σ. 43.

28. “Ο.π., σ. 36 *Le méridien*.

Μαρία Κουγιουμτζῆ

ΟΙ ΨΥΧΕΣ ΤΗΣ ΓΙΑΓΙΑΣ ΜΟΥ

Δέν εἶμαι σίγουρη γι' αὐτό πού θά πῷ, δηλαδή ἂν ἔγινε στ' ἀλήθεια ἡ ἦταν ἐπινοημένο ἀπό τήν ἀφηνιασμένη παιδική μου φαντασία, διογκωμένη ἀπό τά ἀλλόκοτα παραμύθια πού μοῦ ἐλεγε ἡ γιαγιά μου καί πού ἵσως δέν ἦταν καθόλου παραμύθια παρά ιστορίες τοῦ ταραγμένου μυαλοῦ της, γιατί ἡ γιαγιά εἶχε χάσει τόν παππού μπροστά στά μάτια της μέ ἀπάνθρωπο τρόπο, πού μόνο νά τόν σκέφτεται κανείς νιώθει τό κεφάλι του νά δονεῖται ἔτοιμο νά ἐκραγεῖ.

Ξερακιανή, μέ βλέμμα θολωμένο, στόμα σφιχτό ξεραμένο σύκο, φουστάνια μαύρα, λεκιασμένα ἀπ' τά κεριά, ὅμως κυρίως ἡ κακία πού ἔβγαινε καί φώναζε ἀπ' ὅλο της τό σῶμα, ἔκανε ἀκόμα καί τή μητέρα μου νά παραμερίζει ὅταν περνοῦσε δίπλα της. Αύτή ἡ κακία ἐξαφανίζόταν μόλις μ' ἔβλεπε, ἔνα σιρόπι μπαγιάτικο κυλοῦσε ἀπ' τά μάτια της, ἐνώ τά χέρια της τρεμάμενα κλαδιά, ἀπλώνονταν σέ μένα γιά ἀγκαλιές καί σφιξίματα.

Τά σούρτα φέρτα της στά μνήματα τελείωναν τ' ἀπογεύματα, γύριζε στό σπίτι μέ τήν πάνω-φούστα της —φοροῦσε δυό τρεῖς φοῦστες τή μιά πάνω στήν ἄλλη— μαζεμένη σέ τουρβά, ὅπου μέσα, κόλλυβα, κουφετάκια ἀσημένια τοῦ πένθους καί κόκκινα σπυριά ἀπό ρόδι ἦταν ἔτοιμα γιά βράσιμο, τό περίφημο κολλυβοζούμι, ἡ μόνιμη διατροφή της. “Οσα φαγητά καί νά τής ἔβαζε ἡ μαμά στό τραπέζι, ἔμεναν ἀθικτα στό πιάτο.

Θέλω νά τρώω μόνο αὐτό πού τρῶν οἱ πεθαμένοι, τής ἔλεγε, αὐτό πού τρώει ὁ πατέρας σου ἐκεὶ κάτω.

Πάλι κλαῖς μάνα; Νευρίαζε ἡ μητέρα μου.

Καί ποιόν πειράζω σάν κλαίω, δανεικά τά 'χω τά δάκρυα; Τήν φωτιά πού 'χω στήν καρδιά προσπαθῶ νά σβήσω, νά μήν κάψει τόν κόσμο ὄλο. Ἀκοῦς; Ἀκούων νά λές. Μά δέν ἀκοῦς τόν χαλασμό τῆς ψυχῆς μου, πῶς γκρεμίστηκε δέν ἀκοῦς, δέν βλέπεις τόν γκρεμό πού εἶμαι γκρεμισμένη. Ἐσύ θαρρεῖς πώς εἶσαι ἀγγελος μά ἀγγελεύουν ἄλλοι, τής εἴπε κοιτώντας την αύστηρά. Τί μέ κοιτᾶς λοξά. Θά σέ κουρσέψει κι ἐσένα ὁ χρόνος τί θαρρεῖς; Φαρμάκι εἶναι ἡ ζωή καί γιατρικό δέν ἔχει. Νά ψόφαγες ἀρνάκι μου νά σέ 'τρωγα ν' ἀγιάσεις. Οί ζωντανοί εἶναι καλοί μετά θάνατο, νά...

Μέ τή δύση τοῦ ἥλιου, καθόταν στό ἔμπα τής αὐλῆς, μπάστακας τοῦ δρόμου, νά κουνάει τή μαγκούρα της στά παιδιά πού ἐπαιζαν καί φώναζαν τρέχοντας. Αύτοδιορισμένος θυρωρός τής ήσυχίας. Καί 'γω, ὅταν πιά κουραζόμουν ἀπ' τό παιχνίδι, κούρνιαζα στήν μαυροφόρα ἀγκαλιά της καί μισοκοιμό-

ΘΑΝΑΣΗ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΟ ΑΝΘΙΣΜΕΝΟ ΔΕΝΤΡΟ

Nέος Αστρολάβος / Ευθύνη

5

ΕΛΛΑΔΑ 2011

Τώρα είμαι πιά συνταξιούχος
κοπάω τά φύλλα που σαλεύει ό ανεμος
και τή ζωή που πέφτει στόν Καιάδα.

Κοπάζω τίς στατιστικές πού δέν μέ άφορουν,
τόν ήλιο που μπορεῖ ν' ἀποχωρήσει
στό άλλο ήμισφαίριο τῆς ματαιότητας.

Στέκω βουβός στό δέτωμα τῆς λύπης,
ἀπελπισμένος βιολιστής
πού όλο μετράει τ' ἀστέρια δίχως λόγο.

Καί λέω, χαίρε Καισαρ λαμπερέ
Ἐλλήνα έαυτέ μου εύκατάστατε
μές στήν ώραία σου χρεοκοπία.

Στίκιο διαπιστώσεων πικρῶν, ἀπολογισμοί μιᾶς ὄλοκληρης ζωῆς, μνήμες
ἀπό τά παιδικά χρόνια και τόν Ἐμφύλιο, σχόλια καθημερινά, συνομιλίες ἔξο-
μολογητικές με τόν Θεό και μέ τό ποίημα, τό μόνο πού ἔχει ἀπομείνει κατα-
φύγιο: θάλει ἡ ποίηση τοῦ Θανάση Παπαθανασόπουλου περισσότερο ἀπό
ποτέ, ἔνα ἀληθιγύ ἀνθισμένο δέντρο!

ISSN: 1792-4790

ΜΑΡΤΙΟΣ - ΑΠΡΙΛΙΟΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΑΣ

ΤΕΥΧΟΣ 10 / ΜΑΡΤΙΟΣ - ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2012 / 8,5 €

[ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ]

Κώστας Στεργιόπουλος | Ό ποιητής Γιώργος Γεραλής
Βαγγέλης Χατζηβασιλείου | Λυρική συνάντηση.

Ἐπιστολές πρός τόν Γιώργο Γεραλή

Ἀντώνης Μακρυδημήτρης | Ἐρμη στά ξένα

Ἄγγελος Καλογερόπουλος | Ό ξένος

Ἐμμανουέλ Λεβινάς | Ή ἡθική ώς πρώτη φιλοσοφία

Κώστας Ἀνδρουλιδάκης | Έ. Λεβινάς και Ι. Κάντ –
παράλληλοι

Ἄγγελος Μουζακίτης | Ή ριζική ἐτερότητα ώς
θεραπευτική πρακτική

Ἐμμανουέλ Λεβινάς | Ή κιβωτός και ή μούμια

Ἐμμανουέλ Λεβινάς | Οφθαλμός ἀντί ὄφθαλμοῦ
Μιχάλης Πάγκαλος | Σκέψεις γιά τόν Λεβινάς και
τόν Μπέννι Λέβι

Ἀρχιμ. Παντελεήμων Μανουσάκης | Διαβάζοντας
τόν Λεβινάς ἐνάντια στόν Λεβινάς

Πάουλ Τσελάν | Καθώς τήν ἐπομένη ἦταν ν' ἀρχίσουν
οἱ ἐκτοπισμοί

Ἐμμανουέλ Λεβινάς | Πάουλ Τσελάν: Ἀπό τό εἶναι
στό άλλο

Μαρία Κουγιουμτζῆ | Οι ψυχές τῆς γιαγιάς μου

Τζίνα Ξυνογιαννακοπούλου | Δύο ποιήματα

Δημήτρης Θ. Γκότσης | Μιά φούχτα

Ε

[ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΙ]

Ἀπό τή σχεδία – Εὔγλωττα – Κριτικές

«Η δυτική χριστιανική ἀντίληψη περί δικαιοσύνης – Αύγουστινος» τοῦ Μαριάνου Δ. Καράστ
ἀνάγκη τής συνειδητοποιημένης ἐπικοινωνίας» τοῦ Διονύση Κ. Μαγκλιβέρα & «Ἀνάξιοι τῆς
δίας» τοῦ Κώστα Χατζηαντωνίου & Εὐγλωττα (Γιάννης Β. Κωβαΐος) & Τέχνη (Νίκος Άλ. Μρ
& Θέατρο ("Ἐλενα Σταγκουράκη) & Κινηματογράφος (Αχιλέας Ντελλής) & Ἄναγ
Ἀντηχήσεις (Γιώργος Βαρθαλίτης) & Προσωπικά (Λάκης Παπαστάθης) & Θέσεις/Ἀντιθέσεις
Τριανταφυλλόπουλος) & Ιδέεις/Πράξεις (Κώστας Βραχινός) & Ἀπόπειρες ήσυχιάς (Ι
Κεσμέτη) & Απώλειες (Πιό τιν "Αντιον Τάπες)

**Ἀφιέρωμα
στόν Ἐμμανουέλ Λεϊ**

Γιώργος Γεραλής